

5. LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX

5.1. LES DIFERENTS ETAPES D'AQUEST PERÍODE I L'ORGANITZACIÓ DEL TREBALL EN AQUESTS ANYS

En la introducció ja quedava prou clara la divisió que s'adoptaria en aquesta segona part, almenys pel que fa als tres primers capítols, que segueixen l'ordre cronològic, tot i que tot seguit tornarem a insistir sobre la divisió adoptada.

Pel que fa al primer capítol de la segona part, cinquè del treball, s'estudiarà l'evolució de l'ensenyament tècnic masculí al llarg de la segona meitat del segle XIX, època en la qual quedaren força definits, almenys en el terreny conceptual, menys en el camp legal, els tres graus de l'ensenyament tècnic i el tractament que rebran per part de l'Administració espanyola cada un d'aquests tres graus. Convé precisar que l'Estat espanyol no seguirà, en moltes qüestions, el camí recorregut pels estats industrials desenvolupats.

Aquesta situació específica de l'Estat espanyol tindrà una clara incidència en l'evolució de l'ensenyament tècnic, des del mateix moment que aquest passava a mans governamentals, la qual cosa originà que les classes dirigents catalanes cerquessin nous camins, que es començaran a dibuixar durant la Revolució de Setembre de 1868 i rebran una nova saba a partir sobretot de l'Exposició Universal de 1888.

Caldrà esperar, però, el començament del segle XX perquè les classes dirigents cerquessin una nova alternativa ben estructurada per a l'ensenyament tècnic, especialment en el grau primari i, en part, mitjà, ja que aquest darrer, parcialment, i el superior, totalment, dependran directament del Govern de Madrid.

En aquesta segona etapa, que abraçarà de 1900 a 1939, any del final de la Guerra, ens limitarem quasi exclusivament a l'ensenyament tècnic elemental, grau que, de fet, és la base d'aquest estudi, si més no per la seva importància quanti-

tativa i la seva transcendència socioeconòmica. Atesa la importància que adquirirà al nostre país la formació professional en aquests anys, hi dedicarem dos capítols, el 6 i el 7.

Els capítols 8 i 9 d'aquesta segona part, d'acord amb la divisió cronològica adoptada en el capítol anterior, es dedicaran a qüestions de caràcter més general: la relació de l'ensenyament tècnic, especialment elemental, amb diverses qüestions: desenvolupament econòmic i activitats productives, mercat de treball, posició socioideològica dels diferents grups i estaments socials i de la pròpia societat catalana en general...

5.2. CONSIDERACIONS PRELIMINARS A L'ETAPA 1851-1900

En les normes legals de finals de la primera meitat i principis de la segona del segle XIX a Catalunya, que estaven, probablement, prenyades de bones intencions, és possible que hom no hi pugui veure gaire cosa més que una absorció pura i simple de les escoles que havia establert la JC; a l'hora de la veritat, però, tot plegat no és tan simple ni molt menys.

L'ensenyament tecnicoindustrial, que fins aleshores no existia com a estructura estatal, necessitava, si ho observem des de la perspectiva dels governants espanyols de la dècada moderada, una fórmula legal, més o menys estructurada i regulada. Ja hem indicat, i hi tornarem a insistir, que les escoles de la JC no responien a les noves necessitats i que, malgrat els canvis que s'havien produït al llarg dels anys, estaven quedant obsoletes; aquests centres eren, en el fons, fills de l'Antic Règim i amb poca capacitat de resposta davant dels nous reptes.

Podem imaginar fins i tot que es tractava, en el cas de l'ensenyament industrial, d'una bona sortida a l'atzucac produït per la pèrdua de pes legal de la JC, provocat, però, pel propi Govern; de fet, el professorat no en sortia mal parat del tot, perquè va conservar el lloc de treball.

Ens referim a allò que devia passar el curs 1851-1852, perquè ben aviat es va veure que les coses no millorarien gaire: per sort no van tardar gaire temps els sectors més conscients de les classes dirigents catalanes a adonar-se que els nous centres no comportaven canvis remarcables ni molt menys.

En realitat, la nova estructura representava un pas endavant per a l'adaptació a la societat industrial. Només cal pensar en la terminologia utilitzada fins aleshores, i que per mimetisme es perpetuà durant un cert temps, per veure que les velles fórmules resultaven anacròniques.

Per exemplificar el vell món, posarem l'exemple del mot *art*, que servia per a referir-se al món artístic i al món industrial a la vegada; aquesta, almenys

per a nosaltres, confusió terminològica tenia la seva màxima expressió a l'Escola de Nobles Arts de la JC.

Malgrat la pervivència durant un cert temps d'aquest tipus de terminologia, arran de la nova estructura, es produirà una separació total entre l'ensenyament artístic i l'ensenyament industrial, com veurem en estudiar l'evolució legal; aquesta clara divisió, que ha durat pràcticament fins als nostres dies, tindrà també incidència en el treball que presentem.

A partir d'aquest moment, al marge d'una breu explicació de com quedarà la nova organització de l'ensenyament tècnic, ens ocuparem únicament dels centres dedicats a l'ensenyament industrial, i obviarem fins i tot allò que pogués tenir relació amb el món artesanal vinculat al món modern.

En aquest sentit, tampoc ens farem ressò dels intents, més o menys reeixits, d'una vinculació entre les arts i la indústria sobre bases totalment noves, que es produeixen a finals del segle XIX, com a conseqüència de l'expansió de moviments, com el Modernisme, que donaven un valor decisiu al treball dels artesans.¹²¹

Ja hem apuntat que l'absorció de les escoles de la JC per part de l'Estat no va representar, almenys en el treball diari, cap canvi important, amb l'excepció de les fórmules de gestió, ja que ni la infraestructura material ni el professorat varen variar. Altrament, també n'hem parlat, hi va haver prou enrenou perquè les diferències entre l'ensenyament tècnic, abans i després de 1850, siguin substancials i expliquin, per tant, que les tractem separatament. És evident que l'enrenou no fou massa perceptible, però tampoc se'n derivà cap mena de millora.

Com ja hem apuntat, els canvis no afectaren ni tan sols la ubicació de l'Escola, que continuarà a l'antic convent de Sant Sebastià, al costat del Palau de Llotja, separat d'aquest edifici per un carrer estret que donava a la plaça d'Antoni López. No constituïa altra cosa que una institució més, «una mena de sac on totes aquelles institucions van anar a parar, amb excepció de l'Escola de Belles Arts».¹²²

Malgrat tot, com indica aquesta referència, algun canvi es va produir, ja que, a partir d'aquest moment, s'observa una certa especialització, arran de la qual els centres docents de la JC quedaran dividits en tres grans grups:

- Les escoles tècniques de caràcter industrial.
- L'Escola de Llotja o Escola de Nobles Arts, que quedarà dividida en dues seccions separades: la que feia referència a estudis artístics i la de tècniques

121. Quant a aquesta qüestió, podeu veure P. VÉLEZ, «De les relacions entre l'art i la indústria», a *El Modernisme*, 2 v., Barcelona, 1990, vol. I, p. 225-239; Maria Àngels FONTDEVILA GUINART, «Disseny i indústria modernista», a *El Modernisme*, vol. IV: *Les arts tridimensionals, la crítica del Modernisme*, Barcelona, L'Isard, 2003, p. 109-126.

122. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, a Ferran SOLDEVILA (dir.), *Un segle de vida catalana: 1814-1930*, vol. I, Barcelona, Alcides, 1961, p. 621.

constructives. L'Escola de Llotja pròpiament dita, com veurem més endavant, s'acabarà concretant als estudis artístics.

— L'Escola de Nàutica, que passarà per diverses fases abans d'esdevenir un centre totalment independent.¹²³

A partir d'aquest moment, ens ocuparem quasi exclusivament de les escoles tècniques industrials de nivell primari, tot i que, per facilitar la comprensió d'alguns aspectes de caràcter general, tractem, un xic al marge del nostre propòsit inicial, amb limitacions però, de les escoles de les arts de la construcció, que formen un capítol realment a part en relació amb el món de la formació professional industrial.

Les coses no s'acabaven aquí ni molt menys, ja que amb la nova estructura les orientacions de l'ensenyament canviaran radicalment i es dictaran directament des de la capital de l'Estat, a través del corpus legal d'ensenyament tècnic, que començà una nova etapa a partir de 1850. Arran de la nova legislació, els ensenyaments tècnics oficials passaran a dependre del rector de la Universitat de Barcelona, nomenat directament per les autoritats governamentals i que controlava tots els diferents graus i nivells de l'ensenyament, el qual, malgrat tot, no gaudirà de massa autonomia a l'hora de prendre decisions d'una certa transcendència.

Altrament, a partir d'aquests anys, seguint les pautes de l'ensenyament clàssic, marcades ja des del reglament de 1821, hom començà a estructurar l'ensenyament tècnic d'acord amb les pautes següents:

— Grau superior, que correspondrà des d'un primer moment als estudis d'enginyer i d'arquitecte.

— Grau secundari o mitjà, el títol del qual acabarà rebent diverses denominacions, segons l'especialitat, com és ara aparellador, perit, ajudant d'enginyer...

— Grau elemental o primari, que esdevindrà sinònim de formació professional.

En els propers capítols es podrà observar que el tractament dels problemes i fins i tot de la pròpia temàtica variarà de manera substancial; en aquest sentit, no es pot oblidar que la industrialització pròpiament dita generà una nova or-

123. El Reglament del 20 de novembre de 1850 dictava que l'Escola de Nàutica de la JC passava a l'institut de segon ensenyament. Més endavant, el 1852, fou integrada a l'Escola Industrial, i el 1860 va tornar a l'institut de segon ensenyament. Respecte a les vicissituds d'aquesta Escola fins a la total incorporació a l'Estat, el 1915, vegeu Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VII: *Ensenyaments econòmico-socials i administratius*, Fundació Alexandre Galí, 1983, p. 100-103; Jaime CARRERA Y PUJAL, *La enseñanza profesional en Barcelona en los siglos XVIII i XIX*, p. 178-182.

ganització social i sobretot noves formes d'oferta i de demanda en el món educatiu, algunes de les quals s'havien començat a apuntar al llarg de l'etapa preindustrial.

En més d'una ocasió intentarem oferir vies per a una possible anàlisi comparativa entre l'ensenyament tècnic anterior a 1850 i les noves modalitats que apareixien a partir d'aquests anys, malgrat que no comptem amb prou dades del període 1850-1868 per poder arribar a conclusions d'una certa fiabilitat.

La primera impressió és que al marge del grau superior que s'estabilitzarà a partir de 1860, l'ensenyament tècnic industrial va viure moments més aviat delicats, sobretot si tenim en compte la necessitat de personal especialitzat que requeria la industrialització, almenys a determinades zones industrials de Catalunya.

Seguint les pautes del que hem exposat, tractarem a continuació de la problemàtica de l'ensenyament tècnic a Catalunya, a la segona meitat del segle XIX, tant en el marc legal com en el context real. Intentarem situar, en el seu punt just, la transcendència del marc legal, amb el benentès que, en el món vuitcentista de l'educació espanyola, context legal i situació real caminaven per viarany no sempre coincidents ni molt menys.

5.3. L'EVOLUCIÓ LEGISLATIVA DE L'ENSENYAMENT TÈCNIC A L'ESTAT ESPANYOL ENTRE 1850 I 1900

D'acord amb la metodologia general d'aquest estudi, ens limitarem a oferir, en aquest apartat, una anàlisi succinta de la legislació espanyola de caràcter general sobre ensenyament tècnic, fent especial referència a la que ha tingut incidència a Catalunya; a partir de l'anàlisi esmentada, intentarem puntualitzar que algunes qüestions de caràcter legal més específiques s'inclouran en altres apartats, especialment quan es parli de la situació real de l'ensenyament tecnicoprofessional.

En l'àmbit dels programes polítics dels governs liberals de caràcter centralitzador, en certa manera jacobí, se situen els primers intents governamentals de creació d'un ensenyament tècnic dirigit, controlat i, en bona part, gestionat per l'Estat. Aquesta nova orientació política es manifestava per mitjà dels reials decrets del 4 i 8 de setembre de 1850 que el ministre de Foment Seijas Lozano dirigia a la reina Isabel II. A partir del text d'aquests dos decrets, hom portava a la pràctica la política de supressió dels establiments docents de la JC que feia força temps que s'estava congriant.

En aquests decrets s'exposaven els motius que impulsaren l'Administració

central a fer efectiva la creació d'una estructura d'ensenyament tècnic, seguint, en certa manera, els estats industrials avançats. Hom podia llegir, entre altres coses, el següent:

Ocupado el Gobierno, hace algunos años, en la organización general de la instrucción pública, para ponerla en armonía con las necesidades del siglo, no podía olvidar uno de los ramos más interesantes en ella y el que más influencia puede ejercer en la prosperidad y riqueza de nuestra patria; no bastaba dar impulso a la enseñanza clásica y mejorar los estudios literarios o científicos, para completar la obra era preciso entre otros establecimientos importantes, crear escuelas en que los que se dedican a las carreras industriales, pudiesen hallar toda la instrucción que han de menester para sobresalir en las artes o llegar a ser perfectos químicos y hábiles mecánicos; de esta suerte se abrirán nuevos caminos a la juventud ansiosa de enseñanza y apartándolos del estudio de las facultades superiores, a que afluyen hoy en excesivo número, se dedicarán a la ciencia de aplicación, a propósito de profesionales para los cuales hay que buscar en las naciones extranjeras personas que sepan ejercerlas con todo el pleno conocimiento que exigen.¹²⁴

D'aquesta manera els estudis literaris o científics i els tècnics es posaven pràcticament en un mateix nivell, almenys en el terreny teòric; és a dir, per una banda, l'ensenyament clàssic que es cursava als instituts d'ensenyança mitjana i a les universitats del liberalisme i, per l'altra, la nova organització de l'ensenyament tècnic.

Aquestes declaracions d'intencions anaven acompanyades d'un RD que, d'acord amb l'estructura educativa que s'anava configurant des del triomf parcial o total del liberalisme, institucionalitzava l'ensenyament tècnic industrial espanyol, que, d'acord amb les concepcions de l'època —pensem si més no en l'ensenyament clàssic, com veurem més endavant—, quedava estructurat en tres nivells: elemental, d'ampliació i superior.

De moment els estudis elementals quedaven aparcats per a una ocasió millor; al final del tercer nivell, els alumnes podien obtenir el títol d'enginyer de primera, químic o mecànic, títol que en el cas dels estudis d'ampliació es denominava *enginyer de segona*.¹²⁵ El decret citat, que es considerava provisional, a

124. Cf. *Gaceta de Madrid* (4-IX-1850), p. 1-2. El ministre d'Obres Públiques, Manuel de Seijas Lozano.

125. Un RD del 6 d'agost de 1907 va canviar aquestes denominacions; els enginyers mecànics se'ls coneixerà a partir d'aleshores per *enginyers industrials* i els enginyers de segona rebran el nom de *perits industrials*. A partir de 1910 i d'acord amb un altre RD s'establiran els ensenyaments d'enginyers tèxtils.

més de l'indicat, començava a donar un caràcter civil al títol d'enginyer, que fins a aquell moment havia estat un privilegi militar, tot i que aquests estudis no havien tingut massa importància a Catalunya.¹²⁶

Els estudis de segon nivell s'havien de cursar a les ciutats de Barcelona, Sevilla i Bergara, a més de Madrid, que es reservava el tercer nivell o superior, que només es podia estudiar al Real Instituto Industrial, establert a la capital de l'Estat. Una RO del 24 de març de 1851, a la qual feia referència en el capítol 3, explicitava la creació a Barcelona de l'Escola Industrial, on els alumnes es podien matricular als cursos d'ampliació, els quals corresponien, en bona part, a les classes que s'impartien als centres educatius de la JC. Es nomenava director el prestigiós catedràtic de Química de la JC Josep Roura, que havia participat activament en les primeres proves d'enllumenat de gas que varen tenir lloc a Barcelona l'any 1827.¹²⁷

La RO esmentada fou matisada pel RD del 8 de setembre de 1851, refermat i ampliat per un altre RD del 22 de maig de 1855 que autoritzava que a Madrid, Barcelona, Sevilla, Bergara i València es poguessin establir escoles tecnico-professionals, la qual cosa reafirmava que el Real Instituto Industrial madrileny era l'únic centre on es podia cursar el grau superior de l'ensenyament tècnic.

L'organització de la nova estructura en tres graus quadrava perfectament amb la rigidesa i compartimentació per nivells del sistema educatiu considerat globalment, marc que quedava molt més explícit en el decret de 1855. En realitat, no hi havia pràcticament cap possibilitat, ni tan sols teòrica, d'ascens o de mobilitat social, ja que igual com en els graus de l'educació clàssica, hom especificava amb tota claredat els grups socials als quals anava dirigit cada un dels nivells, és a dir, les classes altes, les classes mitjanes i els «honrados artesanos», expressió que s'utilitzava en el decret esmentat de 1855 i que seria bastant corrent al llarg de tot el segle XIX.¹²⁸

Malgrat la rigidesa del decret de 1855, aquest obria un camí vers l'establi-

126. Sobre la problemàtica dels estudis tècnics i, molt particularment, de les escoles d'enginyers en aquell moment, a l'Estat espanyol, podeu veure Mariano PESET i José L. PESET, *La universidad española (siglos XVIII y XIX): Despotismo ilustrado y Revolución Liberal*, Madrid, Taurus, 1974, p. 451-460.

127. A més de la seva participació en aquestes proves, fet que li donà molta popularitat, cal assenyalar també els seus treballs sobre enologia i la invenció, el 1846, de l'anomenada *pólvara blanca*.

128. La idea d'una educació diferenciada en tres grups socials, classes altes, mitjanes i baixes, era general entre els sectors dirigents. La lluita per la igualtat d'oportunitats pertany a la història educativa del segle XX, almenys a l'Estat espanyol. Sobre l'abast del RD esmentat, vegeu Ramon GARRABOU, *Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya: 1850-inicis del segle XX*, Barcelona, L'Avenç, Col·legi d'Enginyers Industrials, 1982, p. 30-31.

ment d'un ensenyament tècnic elemental; els textos legals de 1850 i 1855, de Seijas Lozano i Lizan, respectivament, representaven un canvi determinant que no es va fer efectiu, almenys en aquests anys, per moltes i variades raons, entre les quals val la pena recordar:

- La migradesa dels pressupostos, insuficients per a tots els graus de l'ensenyament, però pràcticament nuls per a l'ensenyament tècnic, sobretot l'elemental.
- Els problemes socioeconòmics que plantejava la materialització d'aquest tipus d'ensenyament.
- L'evolució del propi context legal.

La Llei Moyano, del 9 de setembre de 1857, i d'una manera especial la reglamentació definitiva d'aquest precepte legal, que fou publicada al llarg dels dos anys següents, arraconava pràcticament els graus elemental i mitjà i s'ocupava d'una manera pràcticament exclusiva de la programació per obtenir el títol d'enginyer, carrera que s'equiparava a l'ensenyament universitari clàssic, pel qual hom exigia com a pas previ els estudis de batxillerat.

Probablement, la novetat més interessant d'aquesta llei en relació amb l'ensenyament tècnic, pel que fa a Catalunya, és la clàusula fixada en l'article 138,¹²⁹ segons el qual s'atorgaven facultats a les escoles de Barcelona, Gijón, Sevilla, València i Bergara per impartir tots els estudis d'enginyer químic i mecànic, tal com havia fet fins aleshores el Real Instituto Industrial de Madrid.

Aquest article de la Llei Moyano fou interpretat de manera restrictiva des de la capital de l'Estat; hom argumentava que el nou canemàs legal es limitava a donar més relleu als centres d'ensenyament tècnic de províncies, sense que això pretengués significar que en aquests establiments docents es pogués cursar el grau superior de l'ensenyament tècnic.

No pretenem estudiar, ateses les limitacions temàtiques d'aquest treball, la problemàtica de l'ensenyament tècnic superior al nostre país en aquests anys, molt ben plantejada, d'altra banda, en el treball de Garrabou citat en les notes anteriors; convé recordar, però, els esforços dels industrials catalans i llurs representants perquè Barcelona pogués tenir un centre d'ensenyament tècnic de nivell universitari, concretat en la carrera d'enginyer industrial.

L'aspiració catalana quedarà reflectida en un RD del 10 d'agost de 1860, segons el qual es podien seguir tots els cursos d'aquesta carrera a Barcelona, Sevilla i València, a més de Madrid. La manca d'assignació pressupostària per part

129. La interpretació d'aquesta clàusula i tot el que fa referència a la reglamentació de la Llei Moyano de 1857, aprovada l'any següent, provocà, pel que fa als estudis d'enginyeria industrial, una gran polèmica. Podeu trobar més informació sobre això a Ramon GARRABOU, *Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya*, p. 32-39.

del Govern per al manteniment de tots aquests centres educatius, explica el fet que les ciutats de Madrid, València i Sevilla es quedessin sense aquests estudis, ja que les escoles d'enginyeria industrial superior d'aquestes poblacions acabarien tancant les portes.

A Barcelona, en canvi, gràcies a les aportacions econòmiques de la Diputació, amb l'ajut de l'Ajuntament, l'Escola d'Enginyers Industrials continuà la seva tasca docent. Així, doncs, entre 1867 i 1899, aquesta Escola fou l'única de l'Estat espanyol que impartí, amb més o menys propietat, els estudis tècnics industrials de nivell superior.¹³⁰

Aproximadament, entre el principi dels anys seixanta i ja ben entrada la dècada dels vuitanta del segle XIX, la legislació espanyola sobre ensenyament tècnic industrial fou pràcticament inexistent. En relació amb aquesta qüestió convergeixen diversos factors, diferents segons les èpoques. En aquest sentit, hi tindran incidència, entre altres, les qüestions següents:

- La crisi socioeconòmica de 1866
- Els problemes de caràcter general
- L'orientació del període revolucionari que donava prioritat a l'escolarització primària i als estudis d'arrel tradicional, aspecte que tornarem a estudiar més endavant

- La manca d'interès dels governs conservadors i ultramuntans de la Restauració pel sector públic.

Cal pensar que l'Estat espanyol no actuava com un estat industrial desenvolupat, atesa la importància global de l'agricultura i en general del sector primari. Després d'un llarg parèntesi de governs del partit conservador, amb l'arribada dels liberals al poder es produiran els primers canvis legals en el terreny de l'ensenyança professional. Val la pena recordar la primera normativa amb una certa incidència social quan era ministre Eugenio Montero Ríos, pel que fa referència a la participació de l'Estat en el manteniment i la gestió de la formació tècnica de grau elemental. Recollim les paraules d'Enric Freixa, molt il·lustratives d'aquest esdeveniment.

El Decret del 5 de novembre de 1886 (Gaceta del 6) convertia l'Escola d'Arts i Oficis de Madrid en Escuela de Artes y Oficial Central¹³¹ i creava set escoles anomenades de distrito que s'establien a Alcoi, Almeria, Béjar, Gijon, Logroño, Santiago i Vilanova. No calen grans comentaris. S'establien escoles a Almeria, Logro-

130. Cf. Ramon GARRABOU, *Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya*, p. 39-43.

131. Cf. Ramon GARRABOU, *Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya*, p. 39-43.

ño i Santiago de Compostel·la i no a Barcelona, Sabadell, Terrassa, Manresa, Reus, Girona o Mataró, por no esmentar Bilbao, Saragossa o Cadis. Es veu bé que «bondad y alteza de miras» de sa Majestat afavoria principalment les clientele polítiques dels ministres de la Corona.¹³²

Més endavant, per un RD del 7 de maig de 1890, se'n creava una altra a les illes Visayas de l'arxipèlag filipí. Durant la darrera dècada del segle XIX, de grans canvis en el context industrial europeu, la nova legislació sobre ensenyament tècnic no tingué cap transcendència, llevat d'algunes normes específiques que no afectaren Catalunya.

Pel que fa referència als estudis relacionats amb la indústria de la construcció, en els capítols 2 i 3 recordava la creació de la Reial Acadèmia de Nobles Arts de San Fernando, bressol de la carrera moderna d'arquitectura; d'altra banda, també ens feiem ressò de l'establiment per part de la JC d'una càtedra d'aquests estudis, els quals s'havien de revalidar a l'escola de l'Acadèmia de San Fernando, ubicada a Madrid.

Altrament, ens referim a la instauració dels estudis de mestres d'obra, els quals no començaren a incidir a la societat catalana fins al triomf definitiu del règim liberal, i sobretot des de la publicació de la RO del 28 de setembre de 1845, que fixava un pla d'estudis per a aquests professionals així com les seves atribucions legals.

Amb l'establiment, el 1848, de l'Acadèmia Provincial de Belles Arts de Sant Jordi, l'Escola de Llotja de la JC s'integrava, a partir de 1850, a aquest organisme de caràcter provincial. El canvi representava una modernització i racionalització de l'antiga Escola de Nobles Arts, centre que adoptava una nova organització interna, que comprenia dues seccions clarament diferenciades: el Grup d'Estudis Artístics i l'Escola de Mestres d'Obra.

Aquests dos centres foren dirigits, respectivament, per Vicenç Rodés, director de l'antiga escola de la JC, i Josep Casademunt, catedràtic responsable de les classes d'arquitectura de Llotja. Les escoles de mestres d'obra es convertiren en escoles d'aparelladors per un RD del 24 de juny de 1855; aquests establiments van ser declarats centres d'ensenyament professional per la Llei Moyano, de 1857, que rebaixava els cursos d'aquesta carrera de quatre a dos.

Per una altra banda, una sèrie de decrets posteriors limitaren les atribu-

132. Cf. Enric FREIXA i PEDRALS, *Arrels per a una Universitat*, Barcelona, Universitat Politècnica de Catalunya, 1986, p. 77-78. En aquest mateix paràgraf, l'autor fa referència al cas de Vilanova, que fou escollida, probablement, per la influència que tenia a Madrid el vilanoví Víctor Balaguer i Cirera.

cions que tenien els professionals del ram de la construcció. En el període revolucionari, la Llei de pressupostos de 1869-1870 va suprimir aquests estudis i el Decret del 5 de maig de 1871 declarava lliure l'exercici d'aquesta professió.

Fou precisament en aquest context de menyspreu dels estudis secundaris dels professionals de la construcció i enmig dels canvis en l'educació que generà el període revolucionari que propiciaven la descentralització a diferents nivells, que el 25 de desembre de 1868 l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi creava a Barcelona una escola d'arquitectura amb les mateixes atribucions que la de Madrid; l'Estat, seguint la pròpia tradició, se'n desentenia totalment pel que fa als capítols pressupostaris.

L'Acadèmia es dirigí a la Diputació de Barcelona, organisme que, acollint-se al Decret del 30 de juny de 1869, que es desentenia dels estudis tècnics, acordava la fundació d'una Escola Provincial Politècnica, de la qual ens tornarem a ocupar més endavant. A les diverses escoles que s'englobaven dins d'aquesta Escola Politècnica s'afegia, a manera d'assaig, l'ensenyament dels dos primers cursos de la carrera d'arquitectura, els quals començaren el 1870 amb la condició d'escola lliure.

Aquest nou centre fou suprimit el 2 de setembre d'aquest mateix any i substituït el 31 d'octubre de 1871 per la Escola Provincial Lliure d'Arquitectura, on es cursarien les mateixes assignatures que s'estudiaven a l'escola de Madrid, i que tindria la facultat d'expedir el títol d'arquitecte. El 22 de juny de 1875, ja en plena Restauració borbònica, aquesta nova escola fou declarada oficial; passà a regir-se de manera similar a la d'Enginyers Industrials, és a dir, regentada econòmicament per la Diputació, però sota la direcció administrativa i tècnica dels organismes del Govern central.¹³³

5.4. LA REALITAT SOCIOEDUCATIVA

5.4.1. LA INFLUÈNCIA DEL MÓN POLITICOLEGAL I DEL CONTEXT SOCIAL

Tot i que no hem pretès en cap moment oferir un estudi ampli sobre la legislació en el camp de l'ensenyament tecnicoprofessional, el marc exposat evidencia que no es tracta del corpus legal d'una societat en camí vers l'estadi industrial, problema que s'aguditzarà, encara més, a partir dels canvis que tenen

133. En relació amb la fundació d'aquesta escola, consulteu ESCUELA SUPERIOR DE ARQUITECTURA, *Memoria sobre la creación y funcionamiento de la Escuela de Arquitectura*, Barcelona, impremta La Renaixensa, 1896, 25 p.

lloc des de principis del segle XX. D'altra banda, cal tenir en compte el caire subsidiari de l'ensenyament públic considerat globalment, al llarg del segle XIX; aquest caràcter auxiliar era molt més evident en l'ensenyament tècnic i professional.

Malgrat que la concepció de l'Estat es basava en la centralització de les decisions en tots els terrenys, hom deixà la solució d'aquesta problemàtica a les corporacions locals i provincials, com s'explicitava en un RD del 29 de juliol de 1874 que facultava els ajuntaments i diputacions a establir ensenyaments de belles arts, agricultura, indústria i comerç de la manera que creguessin més convenient, salvant l'alta inspecció que tenien els organismes governamentals sobre la instrucció pública.

Altrament, la centralització estatal abraçava també el sistema impositor espanyol ja des del segle XVIII, factor que incidia sobre la hisenda de les corporacions públiques no estatals, les quals no es podien enfrontar amb prou fermesa a la problemàtica esmentada a causa de l'exigüitat dels pressupostos dels municipis i de les diputacions.

En relació amb la incidència del marc politicolegal sobre el context sociocultural, al marge de la configuració de l'Estat durant el segle XIX, amb mecanismes que recorden l'organització de l'Antic Règim, ens trobem amb moltes altres qüestions de caràcter social i econòmic i de recerca de solucions específiques a través de la pròpia societat catalana.

Aquesta problemàtica, especialment aguda pel que fa a la formació professional, malgrat que se'n començava a parlar i començaven a aparèixer solucions pròpies en aquesta època, no prendrà volada fins a ben entrat el segle XX; és per això que les estudiarem amb més deteniment en el proper capítol, quan tractem aquesta qüestió en el període 1900-1939.

5.4.2. LA REALITAT ESCOLAR

5.4.2.1. *Puntualitzacions prèvies*

Tal com ja havíem fet en parlar dels períodes anteriors al 1850, ens limitarem a presentar una síntesi evolutiva de la realitat escolar de caràcter general, especialment els casos més emblemàtics, sobretot si tenim en compte que no comptem amb prou estudis locals i comarcals per donar una visió global de Catalunya.

A partir d'aquestes premisses i amb el benentès que aquesta no és la finalitat d'aquest treball, ens concretarem a ressenyar, en aquest capítol i el següent,

les activitats més conegudes, sobretot de les institucions públiques catalanes, si més no perquè es tracta d'una de les qüestions més ben estudiades; ens circumscriurem, en bona part, com ja hem apuntat, a l'ensenyament tècnic elemental industrial.

5.4.2.2. *Del triomf de la revolució liberal a la creació de les escoles d'arts i oficis*

5.4.2.2.1. L'EVOLUCIÓ DE LA FORMACIÓ OBRERA A LA CIUTAT DE BARCELONA

Resulta difícil parlar de precedents anteriors a la creació, per part de la Diputació de Barcelona, de l'Escola Lliure i Provincial d'Arts i Oficis. Convé recordar, però, alguns projectes i algunes possibles experiències anteriors que es van proposar, a càrrec, generalment, de la iniciativa privada o particular.

En aquest sentit, val la pena referir-se, en primer lloc, al projecte d'establiment d'una escola d'arts i oficis patrocinada per la JC, proposta que va aparèixer al *Diario de Barcelona* del 27 de gener de 1830; si bé no hi ha constància que aquest projecte comportés cap mena de realització pràctica.¹³⁴

Malgrat tot, no es tracta pas de l'única referència sobre aquesta qüestió feta al llarg d'aquests anys, perquè el famós literat Joaquim Rubió i Ors, brillant alumne de la Càtedra d'Economia Política de la JC, proposava, a l'acte de cloenda del curs 1836-1837, les bases d'un projecte de llei per difondre la Il·lustració entre les classes proletàries. Rubió i Ors demanava que en totes les ciutats o viles d'una certa importància s'establissin escoles gratuïtes de geometria i dibuix, així com també lliçons de tecnologia, en hores fora de treball; la proposta estava pensada, sobretot, per a les ciutats industrials.¹³⁵ Eudald Jaumeandreu, catedràtic de la Càtedra d'Economia Política esmentada, precisava que Rubió i Ors havia parlat de la «utilidad y aún necesidad de erigir en España escuelas de tecnología, o sea, de elementos de artes y oficios».¹³⁶

Els projectes i l'ideari educatiu del període 1835-1837, època en què hom plantejà les reformes més radicals del liberalisme burgès, d'una manera especial

134. Com a mínim, no hem trobat cap tipus de document que pugui fer pensar en una institució d'aquest tipus.

135. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 160.

136. Cf. Arxiu JC, lligall C, caixa 133. 4.155. Jaumeandreu es tornà a referir a la inexistència d'escoles d'arts i oficis en el seu treball *Curso elemental de economía política, con aplicación de la legislación económica de España*, vol. II, 1836, p. 95.

a Catalunya, quedaren frenats o senzillament oblidats a partir de la consolidació del règim liberal.¹³⁷

Val la pena recordar, però, com ja havíem assenyalat anteriorment, que durant la dècada dels quaranta de la dinovena centúria, les escoles de la JC varen tenir més vinculació a l'aparell productiu i es dedicaren a formar, preferentment, el que podríem considerar comandaments intermedis i, en part també, dirigents d'indústria. Se'ns fa difícil preveure l'evolució de la política educativa de la JC, esgotada en part en alguns aspectes, com ja hem apuntat, sinó s'hagués produït l'absorció de les escoles a càrrec de l'Estat, organisme que posà en marxa els seus centres d'ensenyament tècnic a partir de l'estructura i del material docent dels establiments escolars de la JC.

Malgrat tot, la nova organització no va fer oblidar en cap moment l'obra d'aquella institució, que veiem contínuament recordada amb enyorança al llarg de tota la segona meitat del segle XIX, com ja havíem dit en el seu moment.¹³⁸

Com ja s'exposàvem en l'apartat que hem dedicat a l'evolució del canemàs legal, l'interès del legislador envers l'ensenyament tècnic elemental, i fins a un cert punt mitjà, s'ha de considerar pràcticament nul fins a ben entrada la segona meitat del segle XX. A la realitat, la formació professional dels obrers restava limitada al món de la fàbrica o del taller, ja que la situació laboral i les condicions de treball dels obrers i la participació dels nois i les noies al procés de producció des de ben petits, impossibilitaven no solament la formació professional, sinó també, fins i tot, l'aprenentatge, per part dels fills dels treballadors, de les quatre regles i de les beceroles de la lectura i de l'escriptura.

Hi ha moltes dades sobre la situació laboral de la infantesa a mitjan segle XIX. El fragment que reproduïm a continuació és ben expressiu en relació amb aquesta qüestió.

Quaranta i cinquanta anys enrera, las fàbricas y talleres de la nostra terra ja donàvan ocupació a centenars de noys que, seguint la costum d'aquells temps, devian estar sobre la feyna de dotze a quinze horas diàrias, tancats en locals baixos,

137. Sobre el canvi de mentalitat de les classes dirigents, podeu consultar Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, «Cambios de mentalidad y educación en la sociedad urbana catalana en la primera mitad del siglo XIX», a *La Revolución Francesa y su influencia en la educación en España*, Universitat Nacional d'Educació a Distància, Universitat Complutense de Madrid, 1990, p. 330-334.

138. Convé no oblidar que tant l'obra de Ramon de Manjarrés, a partir del període revolucionari, com la trajectòria de la Diputació de Barcelona i de la Mancomunitat de Catalunya en el terreny de la formació tècnica i professional, ja en el segle XX, es consideren una continuació de l'obra educativa de la JC.

d'escassa capacitat, mal ventilats, faltats de llum y casi bé sempre humits en excès. Afegeixi's a tot això que'l tracte que en aquell temps donàvan los treballadors grans als noys y que féyan servir d'ajudants en llurs diferentas y pesadas feynas, era un tracte generalment dur, que arribava sovint a ésser brutal.¹³⁹

No volem esgotar el tema ni molt menys, sinó simplement recordar algunes de les experiències de les quals tenim constància pel que fa a la seva influència socioprofessional i sobretot perquè, segons sembla, van tenir una certa incidència no solament en l'aspecte qualitatiu sinó també quantitatiu.

D'altra banda, ens concretarem, en general, al cas barceloní. Hem de creure, segons tots els indicis, que les experiències de la capital catalana foren les úniques d'una determinada entitat, almenys amb anterioritat a la Revolució de Setembre de 1868. Malgrat que la informació sobre formació professional obrera és més aviat escassa, en el període comprès entre l'establiment d'una estructura estatal d'ensenyament tècnic i la Revolució esmentada, cal suposar que la realitat, sense ser massa esplendorosa, devia ser molt més rica del que aparenta.

Ens calen més dades per poder fer afirmacions d'una certa versemblança. Coneixem, però, una sèrie d'iniciatives de gran interès, malgrat que des del punt de vista socioeducatiu i situant-les en aquella època, les considerem més aviat centres d'ensenyament mitjà. Només cal tenir en compte que per assistir als cursos que tot seguit assenyaem s'havien de tenir uns coneixements que no podem considerar elementals, almenys a la Catalunya de principis de la segona meitat del segle XIX.

Respecte a aquesta qüestió, convindria ressaltar, en primer lloc, l'Escola de Teoria de Teixits, dirigida per Francesc Xavier Lluch i Rafecas, que inicià una tradició acadèmica en el camp de la docència del tissatge i que és considerat el primer científic del ram tèxtil en el nostre país.¹⁴⁰

139. Cf. Ferran ALSINA, citat a Josep FONTANA, «La fi de l'Antic Regim i la industrialització. 1787-1868», p. 372.

140. Francesc Xavier Lluch i Rafecas (Vilanova i la Geltrú, 1818 - Sant Gervasi de Cassoles, 1889), des de la dècada dels trenta del segle XIX, va estudiar a Llotja, l'Escola de la JC i també a París, a l'Escola Central d'Arts i Oficis. De 1847 a 1851 fou mestre substitut de dibuix a Llotja i des d'aquell moment fins a la seva mort, catedràtic en propietat. Fou, a més, catedràtic interí de Teoria i Pràctica de Teixits a l'Escola Industrial de Barcelona a partir de 1859 i en propietat des del 1863. És autor de diverses obres sobre la indústria tèxtil d'entre les quals recordarem *Tratado teórico-práctico de la fabricación de tejidos*, en col·laboració amb Francesc Miralles (Barcelona, 1852), primera obra d'aquesta matèria publicada a Espanya. Fou autor dels retrats d'Isabel II i Alfons XII per a les exposicions de 1871 i 1877, els dibuixos dels quals es conservaven al Col·legi d'Art Major de la Seda de Barcelona.

Nogensmenys, convé tenir molt present també el centre d'ensenyament de l'anàlisi de teixits fundat el 1860 sota la direcció de Ramon Batlle, establiment que gaudí d'un gran prestigi al llarg d'una sèrie d'anys, durant els quals hi van passar al voltant de quatre mil alumnes.¹⁴¹

No podem oblidar tampoc l'Escola de Dibuix Tèxtil dirigida pels professors J. Ardit i P. Pasqual Vilaró, centre que se situava en la línia de la tradició establerta per la JC.¹⁴²

Al nostre entendre, la transcendència històrica dels centres que acabem d'esmentar, sobretot les classes de Francesc Lluch i Ramon Batlle, prové de tres qüestions:

a) Dels intents de superar el practicisme i trencar la rutina de majordoms i contramestres, que ens fa pensar, pel seu tarannà, en la pervivència de l'esperit gremial del segle XVIII, en un moment que la vella estructura gremial es començava a desmuntar.

b) De posar les bases d'una pràctica docent que esdevindrà el canemàs de la formació professional obrera, en el món tèxtil, a partir de finals del segle XIX.

c) Del fet que el seu mestratge, a través dels seus alumnes, tindrà una forta incidència a Catalunya, almenys fins al final de la Guerra Civil.¹⁴³

Totes les escoles a les quals ens acabem de referir, sempre d'acord amb el nivell de coneixements de l'època en relació amb la formació tecnicoprofessional, tal com ja indicàvem, s'haurien de considerar amb tota probabilitat, juntament amb les matèries que s'impartien a l'Escola Industrial, ensenyaments de grau mitjà, com a mínim fins al 1860; a partir d'aquesta data, les classes dirigents catalanes dedicaran molts més esforços als centres d'ensenyament tècnic superior, primer l'Escola d'Enginyers Industrials i més endavant l'Escola d'Arquitectura.

141. Ramon Batlle i Ribas (Barcelona, 1837-1906). El centre que fundà als vint-i-tres anys va contribuir poderosament al desenvolupament de la indústria tèxtil, obra que tingué continuació en molts dels seus deixebles, tant a Catalunya com a Amèrica. Fou un dels primers a estudiar els telers mecànics i va inventar la muntura catalana per al moviment dels llisos del teler. Al marge de la seva Escola, fou professor del Centre Industrial de Catalunya, de Barcelona. Va escriure diverses obres, de les quals destaquem *Fabricación de tejidos por medio de telares mecánicos* (1880) i *Formulario de mecánica aplicada a la fabricación de tejidos* (1882).

142. Trobareu també molta més informació sobre totes aquestes qüestions, consultant Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, capítol XIV, p. 535-606.

143. Una relació força exhaustiva d'aquests professors, acompanyada d'una concisa i interessant biografia professional de cada un dels deixebles de Lluch i Batlle, sobretot del primer, la podeu trobar a Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 616-626.

El fet de circumscriure l'ensenyament tècnic al grau superior, sobretot a partir de 1860, i que els estudis d'ampliació que es cursaven als instituts d'ensenyament mitjà no tinguessin res a veure amb la realitat industrial catalana, cosa que es reflectia en la baixa matrícula,¹⁴⁴ explica la preocupació de l'Associació d'Enginyers Industrials per organitzar cursos de formació obrera.

Segons Garrabou, aquesta preocupació de l'Associació d'Enginyers Industrials començaria a manifestar-se en la Junta General de 1866, on es plantejava la necessitat d'organitzar conferències per a obrers els dies festius, com es feia en altres ciutats estrangeres. De la discussió sortiren les classes que s'impartiren al llarg de 1868, abans de la Revolució de Setembre. El projecte, però, hagué de superar alguns imponderables, com és ara la manca de local, perquè tant l'Ajuntament barceloní com la Reial Acadèmia de Ciències i Arts no secundaren la iniciativa, en el cas de la Reial Acadèmia al·legant que aquestes cessions eren contràries als estatuts; finalment, l'Institut Industrial¹⁴⁵ accedí a la petició de local.

Aquestes classes gratuïtes començaren el 2 de febrer de 1868 i duraren fins al mes de maig. Tenien lloc a les nits, com tot aquest tipus d'activitats, i eren totalment gratuïtes. El programa d'aquest curs era, com podeu comprovar, a més d'interessant, força extens i se celebrava tots els dies feiners de la setmana excepte dimarts i dijous.

— Dilluns: principis de química i aplicacions industrials, a càrrec d'Antoni Sánchez Pérez.

— Dimecres: construcció de màquines i aplicació a les màquines de vapor, a càrrec de Pau Bori.

— Divendres: organització i comptabilitat industrial, a càrrec de Lluís Rouvière.

— Dissabte: explicació dels fenòmens físics, a càrrec de Ramon Altayó.

— El mes de març d'aquell mateix any s'iniciaren les classes de teoria del dibuix industrial, a càrrec d'Antoni Sans Garcia.¹⁴⁶

Aquesta iniciativa no va tenir continuació, les classes deixaren d'impartir-se el curs 1868-1869, a causa dels canvis polítics i de la difícil situació econòmica de l'Associació d'Enginyers Industrials, arrossegada, probablement, pel con-

144. Només cal consultar qualsevol memòria d'algun institut d'ensenyament mitjà de l'època, especialment de l'Institut de Barcelona, on teòricament podia haver major nombre d'alumnes d'aquesta classe, per adonar-se de l'ínfima importància dels estudis d'ampliació.

145. Sobre aquesta qüestió, podeu consultar Alberto del CASTILLO i Manuel RIU, *Historia de la Asociación de Ingenieros Industriales: 1863-1963*, Barcelona, 1963, p. 31.

146. Cf. Alberto del CASTILLO i Manuel RIU, *Historia de la Asociación de Ingenieros Industriales: 1863-1963*, p. 31.

text general. Altrament, la situació que es produeix a partir d'aquest moment explica que l'Associació d'Enginyers Industrials com a corporació, tot i continuar en la seva línia, en l'aspecte teòric, pel que fa a la formació obrera, passi un xic a segon terme, atès que hi haurà unes altres institucions que agafaran el relleu, com veurem més endavant.

Malgrat que no entrarem en detalls, perquè escapa, en certa manera, al temari que ens hem fixat, convé recordar el Decret llei del 30 de juny de 1869, del qual ja hem parlat, segons el qual se suprimien, més ben dit, deixaven de figurar en els pressupostos estatals una sèrie de centres educatius, dels quals les diputacions, si ho creien necessari, es podien fer càrrec, això sí, pagant les despeses.

Així, doncs, les escoles de Belles Arts, de Nàutica, de Mestres d'Obres, d'Aparelladors, d'Agrimensors i les càtedres de Taquigrafia, tot i ser suprimides, podien continuar la seva tasca, si les diputacions consignaven en llurs pressupostos les quantitats necessàries per al seu manteniment.¹⁴⁷

Com podeu observar, ens trobem davant d'una mostra més de les contradiccions dels polítics del període revolucionari en relació amb l'ensenyament tècnic, com ja han assenyalat diversos analistes. A la pràctica, més que no pas de *descentralització* hem de parlar de *inhibició* d'una sèrie de problemes específicament educatius.¹⁴⁸

Tornant al tema d'aquest treball, recordarem que en aquests anys hi va haver un canvi de tendència. En aquest sentit, el nebot de Pròsper de Bofarull, Ramon de Manjarrés i de Bofarull,¹⁴⁹ esdevindrà un personatge clau en el terreny de l'ensenyament tecnicoindustrial considerat en el seu conjunt.

147. Com ja havia passat moltes altres vegades, la Diputació finalment va fer-se càrrec del sosteniment d'aquestes escoles, les quals passarien a dependre d'un organisme de nova creació, l'Escola Politècnica Provincial, tot plegat aprovat en la sessió pública ordinària del 24 d'agost de 1869, organisme que seria suprimit per la Diputació el 31 d'octubre de 1871 i es faria efectiu al final d'aquell curs. Per a més detalls sobre el destí de tots aquests centres docents, vegeu Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 232-233.

148. Garrabou explica molt bé la indiferència de la burocràcia madrilenya en relació amb l'ensenyament tècnic a *Enginyers industrials, modernització econòmica i burguesia a Catalunya*, p. 38-39.

149. Al marge de les dades que oferim en el treball, heus aquí un breu apunt biogràfic. Ramon de Manjarrés i de Bofarull (Barcelona, 1827 - Sevilla, 1918) estudià, com ja hem dit, a les classes de la JC. Va obtenir el títol d'enginyer industrial a la primera promoció madrilenya d'aquesta carrera. Durant 1856-1866 fou catedràtic de la *Escuela Industrial* de Sevilla, escola on exercí la direcció entre 1863-1866. Tornà a Barcelona, on exercí una tasca cabdal en el terreny de l'ensenyament tècnic. El 1891 el trobem novament a Sevilla com a catedràtic de la Facultat de Ciències. Fou membre de diverses acadèmies científiques i publicà nombrosos treballs. (Si voleu conèixer amb més detall la seva trajectòria humana i professional, consulteu Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 224-230).

Director, en aquell temps, de l'Escola d'Enginyers Industrials i més endavant també de l'Associació d'Enginyers, era a més conscient que els estudis tècnics primaris i secundaris es trobaven en un estat quasi deplorable, especialment des del moment de la creació de l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona per una RO del 16 d'agost de 1860, centre que adoptaria oficialment el nom de *Escuela de Ingenieros Industriales* el 1867.¹⁵⁰

No ens ha d'estranyar, doncs, que el trobem com a capdavanter de diverses iniciatives que culminaren en la creació de l'Escola Lliure Provincial d'Arts i Oficis de la Diputació de Barcelona. Els precedents d'aquesta Escola, cal buscar-los en l'Escola Industrial Barcelonesa, coneguda també amb el nom de *Escuela Pública i Gratuita*, que sota el patrocini de Ramon de Manjarrés començava les seves classes el 3 de novembre de 1868, amb el suport moral però no pas econòmic de la Diputació.

Ramon de Manjarrés coneixia prou bé el funcionament de les escoles angleses de formació professional, que comptaven ja amb una tradició important,¹⁵¹ per la qual cosa era conscient que no s'hi podria equiparar i que calia començar de zero, però estava disposat a tirar endavant. Basà l'activitat d'aquest centre en tres principis bàsics:

- ensenyament popular
- llibertat, d'acord amb les concepcions de l'època¹⁵²
- descentralització.

Un dels aspectes interessants del seu projecte era la graduació dels estudis, els quals estaven concebuts per a la formació de caps de taller, contramestres i operaris. D'acord amb el projecte, que comptava amb el vistiplau del professorat de l'Escola d'Enginyers, ambdós tipus d'estudis duraven dos anys, tot i que el nivell, en cada una de les assignatures, era diferent per als caps de taller i per als operaris.

Les classes d'aquest establiment docent tenien lloc al vespre; quant a les qüestions didàctiques, Ramon de Manjarrés reprenia la tradició iniciada per la JC, mantinguda també per altres professors; pel que fa al terreny polític, la in-

150. Les condicions físiques i acadèmiques amb què es movia aquesta escola impedièn que pogués ser alhora escola tècnica superior i centre de formació obrera. Així ho expressava Ramon de Manjarrés mateix en la memòria que va enviar a la Diputació abans d'establir l'escola, de la qual parlarem tot seguit. Sobre això, podeu consultar Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 199.

151. La bibliografia sobre aquesta tradició és força abundant, per això no hi insistim.

152. En el terreny polític, aquestes llibertats eren d'expressió, d'associació, de cultes, etc., i en el camp de l'ensenyament, de càtedra i llibertat per a la societat civil de fundar i regentar centres escolars, especialment de primer i segon ensenyament.

fluència de l'esperit de la Gloriosa, que havia triomfat un mes i escaig abans, resultava determinant.¹⁵³

No va tardar massa temps que el propi Govern de Madrid donés un pas endavant respecte a la formació obrera, establint, el maig de 1871, una Escuela de Artes y Oficios al Real Conservatorio de Artes, institució que s'havia fundat el 1824, però que portava una vida molt lànguida des de 1850, quan es creà a la capital espanyola l'Escola d'Enginyers Industrials.¹⁵⁴

Arran de l'establiment del centre esmentat, la Diputació de Barcelona, recollint les experiències realitzades per Ramon de Manjarrés i aprofitant el clima favorable que s'havia creat, nomenà, per un acord del 23 de març de 1872, una Comissió encarregada d'elaborar un pla d'ensenyaments lliures que aniria a càrrec de la corporació provincial; el dictamen preparat per la Comissió fou aprovat el 24 d'abril de 1873.

Aquesta Comissió decidirà la creació d'una escola d'ensenyament tecnico-professional dependent directament de la Diputació de Barcelona, la qual cosa comportava la desaparició de l'Escola Pública i Gratuïta. El cartell anunciador, que és del 15 d'octubre de 1874, detallava els programes per a operaris i capatassos; el preu de la matrícula, 5 pessetes anuals, la qual podia ser gratuïta si s'acreditaven unes condicions determinades; les característiques de l'alumnat, oficials i oients, i els exàmens i el títols corresponents.¹⁵⁵

La ferma oposició de Ramon de Manjarrés al trasllat dels estudis tècnics, és a dir, de l'Escola d'Enginyers i de la seva agregada l'Escola Lliure Provincial d'Arts i Oficis, a la Universitat literària, que s'havia inaugurat el 1873, queda perfectament reflectida en les paraules que exposem a continuació:

Urge que Barcelona tenga un edificio propio y digno para la enseñanza industrial. En un local como el de la nueva Universidad donde se van a acumular to-

153. Cf. Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 196-224. L'autor ens ofereix una descripció molt detallada de la gestació d'aquesta Escola i de la seva materialització, així com també de la posició adoptada per la Diputació de Barcelona.

154. Uns anys abans, d'acord amb un Decret del 7 de novembre de 1868, s'havien creat al Conservatori de Madrid quatre càtedres nocturnes gratuïtes per a obrers. Sobre aquesta qüestió concreta, vegeu «Decret-Llei del 5-V-1871», *Gaceta de Madrid* (8-V-1871). Altrament, sobre la trajectòria d'aquesta institució i la influència que hagués pogut exercir sobre Catalunya i concretament sobre Ramon de Manjarrés, podeu consultar Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 211, 217, 227, 237, 248, 266.

155. Aquest cartell anunciador el trobareu a Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 252.

das las facultades, todas las Escuelas, y hasta la Biblioteca Provincial, es imposible pensar que dicha enseñanza adquiera el desarrollo a que está llamada.¹⁵⁶

Malgrat tot, aquestes escoles començaren la seva activitat acadèmica a l'edifici esmentat el curs 1874-1875. La Diputació de Barcelona era perfectament conscient del problema, perquè, en aquests anys, projectà un edifici al centre de Barcelona, en un xamfrà del carrer Bruc, que havia d'acollir tots els establiments docents dependents de l'organisme esmentat, entre els quals es comptaven els centres de formació professional; aquest projecte però, per causes diverses no arribà a quallar.¹⁵⁷

Així, doncs, el centre esmentat continuà a la Universitat literària. L'Escola d'Enginyers ocupà el primer pis i la d'Arts i Oficis, el soterrani. La solució no era ni molt menys idònia, atès que els ensenyaments tècnics requerien un local propi, problema que s'agreujava a causa de la insuficient capacitat del recinte universitari, que feia un xic de tapaforats de la insuficiència de l'equipament escolar públic de la ciutat comtal —pensem que l'institut de segon ensenyament i l'Escola Normal tampoc tenien un local específic.

Les limitacions d'espai condicionaren l'expansió de la nova Escola, que es veurà obligada a no ultrapassar la xifra de dos-cents cinquanta matriculats, tot i que aquest nombre no s'aconseguí fins al curs 1882-1883, amb un total de dos-cents cinquanta-vuit alumnes, molt lluny del primer curs, en què el nombre de matriculats va ser de cinquanta-nou.¹⁵⁸

La manca d'un local adient condicionava, per tant, l'expansió i la possible competitivitat amb altres centres de la mateixa categoria. El nombre d'alumnes era molt inferior al d'altres escoles, com les de Madrid, Bilbao i Donosti, per exemple. Entre el professorat d'aquest centre barceloní trobem, a més de Ramon de Manjarrés, Francesc Lluch, la qual cosa significava una victòria del di-

156. Text citat a Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 247, notes 84 i 85.

157. La Diputació havia projectat la construcció d'un conjunt d'edificis que havien d'albergar, almenys en un principi, l'Escola d'Enginyers Industrials, l'Escola d'Arts i Oficis, l'institut d'ensenyament mitjà i l'Escola Normal. Sobre aquesta qüestió, podeu consultar *Programa del concurso de proyectos para la construcción de un edificio destinado a las instituciones provinciales de Instrucción Pública. Publicase por acuerdo de la Diputación*, Barcelona, Establiment tipogràfic de Ramírez y cia., passatge d'Escudillers, núm. 4, 1877. Podeu veure també Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'Escola Normal de Barcelona: 1845-1972*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2000, p. 70-71.

158. Cf. Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 250. Gràfic sobre el nombre de matriculats en els cursos que van de 1874-1875 a 1882-1883.

rector de l'Escola d'Enginyers, que havia aconseguit, malgrat una forta oposició, que les classes de teoria de teixits que s'impartien als cursos d'ampliació de l'institut de batxillerat de Barcelona passessin a la nova Escola d'Arts i Oficis.

La major part de la resta del professorat provenia del claustre de l'Escola d'Enginyers, fet que suposava que els docents, en qualitat de professors de l'Escola d'Arts i Oficis, només cobressin una gratificació, amb la qual cosa s'aconsegua disminuir els costos. A pesar de les dificultats que planteja qualsevol tipus de valoració del professorat, les dades que tenim fan pensar que aquest col·lectiu fou força eficient, com a mínim, en els primers temps, ja que complia dos requisits essencials: capacitació acadèmica i sobretot la guia inestimable, en els aspectes humà i professional, del director de l'Escola.

Com sembla desprendre's del cartell anunciador, seguint l'exemple de l'Escola Pública i Gratuïta, al nou centre hi havia dues seccions:

- un ensenyament per a operaris
- un altre per a capatassos i caps de taller.

Cadascuna d'aquestes seccions comprenia dos cursos, tot i que en el cas dels capatassos i caps de taller el programa era força més ampli, igual que a l'altra Escola, com es desprèn de l'exemple que posem a la taula 1.

Un dels grans problemes d'aquells anys per poder portar a terme aquests programes que es concebien amb un caràcter marcadament pràctic, era la manca de tallers adequats, malgrat que els alumnes podien fer pràctiques al museu i al gabinet de l'Escola d'Enginyers. Els estudiants havien d'adquirir, per tant, la major part dels coneixements pràctics al taller o a la fàbrica.

Tot i que Ramon de Manjarrés seguia pas a pas el desenvolupament de l'Escola i fixava, a les preceptives memòries anuals que enviava a la Diputació, les seves preocupacions i suggeriments per millorar el centre, la RO del 5 de novembre de 1886 establia diverses escoles d'arts i oficis, a les quals feia referència en estudiar l'evolució legislativa, que van servir a Ramon de Manjarrés d'excusa per sol·licitar que l'Escola de Barcelona no pogués quedar endarrerida en relació amb els nous centres que s'havien d'establir, per la qual cosa va proposar la creació d'unes càtedres que, al seu entendre, resultaven imprescindibles.

La memòria explicativa del nou projecte va ser presentada a la Diputació, segons consta en un ofici del 5 de març de 1887, i aprovada a la sessió pública ordinària del 18 de gener de 1888. Com a conseqüència d'aquest acord, la Diputació mateix convocava un concurs per a la plaça de catedràtic de Conocimiento Teórico-Práctico de las Calderas y Máquinas de Vapor i una plaça d'ajudant i contramestre de la Secció de Teixits.

TAULA 1

Ensenyaments per a operaris i per a capatassos o caps de taller a l'Escola Provincial d'Arts i Oficis de la Diputació de Barcelona, en l'època de la seva fundació

<i>Ensenyaments per a operaris</i>	<i>Ensenyament per a capatassos i caps de taller</i>
<i>Primer curs</i>	<i>Primer curs</i>
Dibuix lineal	Dibuix aplicat a les arts industrials ^b
Aritmètica: es dona tot el sistema mètric ^a	Nocions de física experimental i aplicada
Geometria elemental	Ampliació d'aritmètica i elements d'àlgebra
	Nocions de geometria descriptiva
<i>Segon curs</i>	<i>Segon curs</i>
Dibuix lineal	Dibuix aplicat a les arts industrials ^c
Elements de ciències aplicades	Nocions de química o de mecànica experimental
Mecànica, física i química	Repàs d'ampliació de l'àlgebra
Aplicacions de la geometria	Aplicacions de la geometria descriptiva

a. Era relativament recent l'aplicació del sistema mètric a les escoles.

b. Aquestes classes se celebraven a l'Escola Elemental de Belles Arts.

c. L'assignatura era determinada per l'especialitat de l'alumne.

FONT: Cartell anunciador de l'obertura de l'Escola. Vegeu nota 155 d'aquest mateix capítol. (Aquests programes eren pràcticament idèntics als de l'Escola Pública i Gratuïta).

La Càtedra esmentada fou guanyada, després de la preceptiva oposició, per Josep Albert Barret i Moner, que hauria de tenir un paper destacat en la modernització d'aquesta Escola; la de contramestre, per Jaume Casas i Coll, i la d'ajudant, per Jeroni Oller i Estafà, alumne de Francesc X. Lluch i l'iniciador d'una nissaga en el camp de la teoria de teixits.

Antonio de Sánchez Pérez, nomenat director de l'Escola d'Enginyers per una OM del 6 d'octubre de 1891, la qual cosa significava que ho era també de l'Escola d'Arts i Oficis, va seguir, a grans trets, la política iniciada per Ramon de Manjarrés; Antonio de Sánchez exercí la direcció de l'Escola fins a la seva mort, decés que es va produir poc abans que aquest establiment docent es convertís, el 1913, en Escola Elemental del Treball.

De l'evolució dels continguts d'aquesta Escola a la seva reconversió el 1913, així com dels canvis quantitatius, en parlarem globalment, tot i que de manera succinta en el capítol vinent, fonamentalment per facilitar al lector una millor comprensió de la trajectòria d'aquest centre.

A pesar de tot, voldríem recordar que el nou director, amb anterioritat als canvis que s'iniciarien a principis del segle XX, continuà la reorganització de l'ensenyament de teixits iniciada per Ramon de Manjarrés el 1889, basada en la trajectòria de les escoles d'Alemanya, França i Anglaterra que havia visitat l'enginyer industrial Emili Riera, professor de l'Escola. Altrament, el 1893 Antonio de Sánchez Pérez creà una especialitat de delineants.¹⁵⁹

5.4.2.2.2. L'ESTABLIMENT D'ALTRES ESCOLES D'ARTS I OFICIS DE CARÀCTER PÚBLIC O D'INSTITUCIONS AMB VOLUNTAT DE SERVEI PÚBLIC

Malgrat el paper capdavanter i probablement precursor de la ciutat de Barcelona per establir centres de formació tecnicoprofessional, aquesta preocupació no fou un fenomen exclusiu de la capital catalana, i s'hi manifestà un interès també en altres ciutats del Principat, especialment a partir de la Revolució de Setembre de 1868.

Els estudis comarcals i locals no poden comparar-se a la bibliografia que existeix sobre la ciutat de Barcelona, però creiem que hi ha prou informació per poder copsar l'interès que mostraven diverses poblacions industrials catalanes envers la formació professional dels obrers.

L'actual situació de la investigació ens obliga a ser prudents a l'hora de fer qualsevol tipus d'afirmació; ens haurem de limitar, doncs, a una exposició abreujada i sintètica que parteix de les dades que posseïm; no és estrany, per tant, que haguessin pogut existir en algunes viles o ciutats del nostre país experiències importants sobre aquesta qüestió que no són prou conegudes.

En relació amb la qüestió que ens ocupa, es podria recordar com un dels casos pioners el de la ciutat de Sabadell, població on l'Institut Industrial, creat per al foment i la defensa de la indústria llanera, en la línia proteccionista de l'empresariat català, organitzava poc després de la seva fundació, el 1863, diverses conferències científiques i tècniques i classes de teoria de teixits.¹⁶⁰

Durant el període revolucionari es creà l'Escola Industrial i Mercantil, en realitat una continuació, pel que fa al model educatiu, de l'Institut Industrial, tot

159. Cf. Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 277-278.

160. El caràcter científic dels primers temps s'aniria perdent de mica en mica fins a esdevenir una societat quasi merament recreativa. L'Institut, a partir de 1870, quedaria refós dins del Círcol Sabadellès.

i que el nou centre suposava un canvi essencial en els aspectes socials. L'Institut Industrial estava pensat per als joves dels sectors burgesos, i l'Escola Industrial i Mercantil es proposava la formació intel·lectual dels joves de la classe obrera, un xic al marge de la formació industrial.

La nova Escola s'inaugurà el primer diumenge de desembre de 1873, sota la direcció de Valentí Almirall, i arribà a adquirir un gran prestigi sociopedagògic;¹⁶¹ el seu caire renovador li suposà la supressió durant la Restauració.¹⁶² En aquesta època, excel·lí en aquest camp l'Ateneu Sabadellenc, fundat el 1880, que representà una mena d'universitat obrera.¹⁶³

Arran del Decret de 1886, repetidament citat, es creà l'Escola d'Arts i Oficis de Terrassa, l'única que mantenia l'Estat a Catalunya, d'acord amb un RD del 5 de novembre de 1888. L'agost de 1898 es va decretar una reforma i el 4 de gener de 1900 es convertí en Escola d'Arts i Indústries, i el cap de poc, com podem veure en el capítol vinent, esdevingué un dels pocs centres oficials de Catalunya d'ensenyament tecnicoindustrial de nivell mitjà.

En aquest context socioeducatiu, la Diputació de Barcelona, per un acord del 28 de juny de 1880, s'adreçava als ajuntaments de diversos municipis, caps de partit judicial, entre els quals Berga, Igualada, Manresa, Mataró, Sabadell, Terrassa, Vilafranca del Penedès i Vilanova i la Geltrú, perquè establissin escoles d'arts i oficis, amb el pertinent ajut econòmic de la Diputació.

D'acord amb les dades que hem recollit, només s'interessaren per aquesta proposta els consistoris de Sabadell i Vilanova i la Geltrú, que varen contestar el requeriment de la Diputació, el novembre i desembre d'aquell mateix any. Fixem-nos que, en general, es tracta d'ajuntaments amb una trajectòria favorable a la formació dels obrers. Més endavant, el 1886, varen acceptar aquest oferiment els ajuntaments de Terrassa, Mataró i Manresa.

En els ajuts que va aprovar la Diputació barcelonina el 1886 no figurava la capital del Vallès Occidental, malgrat l'interès de la ciutat de Sabadell per aques-

161. Per conèixer els canvis que representava aquest centre en el terreny sociopedagògic, podeu consultar Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *El pensament escolar i la renovació pedagògica a Catalunya: 1833-1938*, Barcelona, La Magrana, 1977, p. 83-85.

162. Almirall s'adonà ben aviat que el canvi polític no seria propici i dimití del càrrec el 13 de gener de 1875. La nova comissió local sostenia que era més important el segon ensenyament que no pas l'ensenyament tècnic i proposà la supressió de l'Escola, que es compensaria amb l'establiment d'una classe de teoria de teixits en el segon ensenyament escolari. Aquesta proposta fou aturada momentàniament per dos regidors, però el centre docent esmentat fou, finalment, clausurat el 28 de maig d'aquell mateix any.

163. Un cop creada l'Escola Industrial d'Arts i Oficis de Sabadell, el 1902, aquest Ateneu perdrà protagonisme.

ta proposta, per la qual cosa el projecte, malgrat la participació del Consistori sabadellenc, quedà apartat.

Els sabadellencs, però, no s'acabaren de rendir. El 1895 es féu un projecte molt ambiciós però sense resultats pràctics. La campanya que es va realitzar va acabar interessant una sèrie d'entitats i corporacions: el gremi d'industrials, la Caixa d'Estalvis, l'Ajuntament i l'Acadèmia de Belles Arts, que el 1902 iniciaren un projecte que desembocà en una Escola d'Arts i Oficis que es va inaugurar el 1904, com ja veurem en el capítol següent.

La Corporació municipal de Terrassa establia, quasi paral·lelament a l'oferta de la Diputació, una Escola d'Arts i Oficis que començà a funcionar el curs 1880-1881, tot i que, com ja hem indicat, no sol·licitava subvenció a la Diputació fins al 1886.

Altrament, s'establiren escoles d'arts i oficis, el 1890, a la vila de Gràcia i, el 1892, a Sant Martí de Provençals; aquests dos darrers municipis, passaren a dependre de l'Ajuntament de Barcelona el 23 d'abril de 1897, arran de l'absorció de diverses localitats del rerepaís barceloní per la capital catalana.

A finals del segle XIX i principis del segle XX es fundaren en diferents ciutats de la província de Barcelona diversos centres de formació obrera; a tall d'exemple, citarem l'Escola d'Arts i Oficis, Agricultura i Indústries de Manresa, establerta el 5 de maig de 1902, i l'Escola d'Arts i Oficis de Sabadell, de la qual ja hem parlat.

Per tancar l'apartat dedicat a la província de Barcelona, donarem una importància especial a la ciutat de Mataró, perquè la capital del Maresme representa un cas típic de preocupació per la formació professional, que arrenca ja de finals del segle XVIII. En el capítol 7 ens referirem a l'Escola de Dibuix de Mataró, de la qual sabem que continuà la seva activitat, almenys fins als anys vuitanta del segle XIX, però amb alts i baixos. Sigui com sigui, aquest centre sempre ha estat un motiu d'orgull per als mataronins. Arran dels canvis que s'havien operat a l'entorn social en relació amb el problema escolar, sabem que el 1876, el Consistori demanava que l'edifici de la Fleca, que acollia escoles públiques i classes de dibuix i música, fos exclòs d'una possible venda, sol·licitud que es féu efectiva el 13 d'abril de 1880 amb la condició que s'havia de dedicar a la instrucció pública.

El novembre d'aquell mateix any, la Diputació de Barcelona es dirigia a diversos ajuntaments, entre els quals es comptava Mataró, oferint-los una subvenció perquè establissin escoles d'arts i oficis, acord del qual ja havíem parlat anteriorment. La capital del Maresme no fou pas dels municipis que acceptés ràpidament aquest oferiment, ja que els tràmits per a tirar endavant el projec-

te foren molt laboriosos, a causa del problema de la possible adaptació de l'edifici de la Fleca; així, mentre la proposta de la Diputació es formulava el 1880, s'haurien d'esperar sis anys perquè el projecte esdevingués realitat.¹⁶⁴

La inauguració va tenir lloc el 28 de novembre de 1886, poc després d'haver acceptat la proposta de la Diputació, en un acte solemne al saló de sessions del Consistori, en el qual pronuncià un discurs l'advocat i prohoms mataroní Terenci Thos i Codina, després que el secretari de l'Ajuntament llegís els diferents acords que havien portat a l'establiment d'aquesta Escola.¹⁶⁵ Les classes no començaren fins al curs 1887-1888, tot i que fins al 18 d'octubre de 1888 no comptà amb una organització coherent. L'edifici era prou espaiós, amb tres plantes, la baixa per a l'Escola d'Arts i Oficis, la primera per a altres activitats educatives i la de dalt per a les classes de dibuix i música, que ja es cursaven a Mataró amb l'ajut del Consistori i que formarien part més endavant del nou complex educatiu. Amb tot, calia que s'efectués una reforma a fons si es volia donar una cert prestigi al centre.

La reforma fou projectada per l'arquitecte Cabanes, professor de l'Escola; les obres s'iniciaren el 1887 i varen durar fins al 1894. Els anys 1890 i 1891 va intervenir en l'execució de les dites obres Josep Puig i Cadafalch, que era fill de Mataró i arquitecte municipal des de 1889.¹⁶⁶ L'Escola constava de tres seccions: Construcció, Arts Industrials i Belles Arts. Juntament amb l'escola elemental preparatòria, hi havia càtedres d'Aritmètica, Geometria, Àlgebra, Geometria Descriptiva, Elements de Física, Química, Mecànica, Màquines i Calderes de Vapor, Dibuix Lineal i Natural, Construcció, Música.

Fins a l'entrada del segle XX, al marge de la inauguració de les obres de reforma de l'edifici, la vida de la nova Escola es va desenvolupar sense massa en-

164. La creació de l'Escola ja havia estat aprovada en una sessió del Consistori del 26 de gener de 1881. En relació amb els problemes que va plantejar l'establiment d'aquest centre, consulteu Montserrat GURRERA, «L'Escola de Dibuix de Mataró. Una institució de formació professional al Mataró del segle XIX (1815-1886)», p. 67-74; Ramon TARRÓS I ESPLUGAS, «Escola d'Arts i Oficis de Mataró. Els inicis (segle XIX) i algunes fites per a la seva història (segle XX)», a *Actes de les XIV Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, p. 351-361.

165. Es tracta d'un personatge típic de l'època. De tarannà clarament conservador, fou destituït del seu càrrec de director de l'Institut de Barcelona al període revolucionari i restituït a la Restauració. Formava part de la Comissió que va preparar la creació de l'Escola d'Arts i Oficis de Mataró, així com també de la Comissió de la Diputació, que establia subvencions als consistoris que promoguessin escoles de formació professional obrera.

166. Com ja haureu observat, i ho podreu corroborar en el capítol següent, els professors de les assignatures teòriques eren pràcticament sempre titulats de carreres tècniques superiors. En aquest cas, el director era Antoni Ferrer Arman, enginyer industrial.

trebancs ni canvis remarcables, al marge que es varen crear càtedres de Música Instrumental, Francès i Tall i Confecció.¹⁶⁷

A fora de la demarcació de la província de Barcelona, aparegueren també establiments docents relacionats amb la formació professional, el més interessant dels quals se situa a les terres de la província de Girona. En el capítol 3 ja s'havien esmentat les escoles de Nobles Arts d'Olot i de Girona i altres aspectes col·laterals. La dita Escola reorganitzava els estudis de belles arts, diferenciant escoles menors i escoles superiors; les escoles de dibuix d'Olot i de Girona, sota la denominació de *escoles menors de belles arts*, varen passar a dependre orgànicament i econòmicament de la Diputació de Girona.

En el programa d'aquests centres, hi havia una assignatura dedicada a «dibujo aplicado a las artes y a la fabricación». Segons sembla, aquestes escoles, que havien començat amb molta empenta, van perdre l'impuls inicial a causa fonamentalment de dos condicionaments: manca d'una direcció adequada i migradesa de recursos econòmics.

El 1853, quan es féu pública la reglamentació de la RO de 1849, aquest precepte legal va passar sense pena ni glòria, però, ja a finals del segle XIX, la Diputació de Girona encarregà al diputat Joaquim Vayreda un Reglament per a l'Escola Menor de Belles Arts de Girona, en la sessió del dia 4 d'abril de 1891.

El famós pintor coneixia prou bé aquesta qüestió i afirmava que per al que s'anomena *pla Vayreda* s'havia inspirat en les escoles de la Diputació i l'Ajuntament de Barcelona, que coneixia amb un cert detall; suposem que es referia a Gràcia, així com també als reglaments vigents a les escoles professionals de França.

En un dels tres apartats de què constava el Reglament, hom proposava que hi haguessin dos tipus d'escoles: una de primera categoria per a la ciutat de Girona com a capital de la província i una de segona categoria per a altres poblacions, com Olot, Figueres i qualsevol que ho sol·licités.

No concebeix aquests tipus d'escoles únicament per a aquells que volen dedicar-se a les Belles Arts, sinó també per a la capacitació dels obrers dels oficis en els quals el domini del dibuix hi juga un paper preponderant.¹⁶⁸

167. Si us interessa conèixer amb més detall l'establiment d'aquesta Escola mataronina, consulteu els textos citats a la nota 164.

168. Cf. Pere PUJOLÀS I MASET, «L'Escola Municipal d'Arts i Oficis de Girona (1897-1900). L'intent de crear un institut de la classe obrera», a *Moviment obrer i educació popular. VIII Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, Menorca, ICE, Universitat de les Illes Balears, 1 de maig 1986, p. 59.

Els resultats d'aquest pla foren contradictoris. En el cas de Girona, l'Ajuntament no va arribar a cap mena d'acord amb la Diputació, organisme que acabà suprimint el centre esmentat, que havia sostingut fins al 22 d'abril de 1896. Aquesta Escola, però, fou restablerta l'any següent per l'Ajuntament gironí, que li donà el nom de *Escola de Belles Arts i Oficis*, sense el preceptiu ajut de la Diputació, amb el pretext que no s'ajustava a la normativa de les escoles a càrrec d'aquesta institució.

L'Escola Municipal de Dibuix que sufragava l'Ajuntament de la Bisbal fou la primera que es va afegir al pla Vayreda, per la qual cosa fou declarada per la Diputació Escola Menor de Belles Arts, el 7 de juliol de 1891, i el mes següent ho era també la d'Olot. Més tard s'hi varen afegir les de Sant Feliu de Guíxols, Palafrugell, Llagostera i l'Empordà.¹⁶⁹ Altrament, s'impartien algunes classes de formació professional a Figueres, ciutat amb una gran tradició en el terreny educatiu.

Els canvis que es produeixen uns anys més tard, especialment a l'Escola d'Arts i Oficis de Girona, i les relacions de tots aquests centres de formació professional amb la Mancomunitat i la Generalitat de Catalunya, pertanyen a la història del segle XX i s'estudiaran en el capítol vinent.

5.4.2.3. *Els centres dependents d'institucions particulars*

El concepte públic i privat que hem viscut al llarg de bona part del segle XX resulta difícil de traslladar mimèticament a la segona meitat del segle XIX, almenys en relació amb la formació professional elemental, atès que no existia pràcticament aquest tipus de formació, com ja veurem en el proper capítol, perquè hi havia molt poques possibilitats de rendibilitat econòmica en aquesta classe de centres.

Eren, doncs, uns altres tipus de motius que podien portar, com ja hem pogut intuir, quan tractàvem els centres de caràcter públic, a l'establiment d'escoles d'aquestes característiques; es podien presentar, però, motius d'ordre social que tenien sempre un substrat ideològic.

La divisió entre caràcter privat i públic quedarà molt més clara en el capítol 7, en què estudiem el període 1900-1939, i en els següents. Ens limitarem ara, per tant, a estudiar molt breument tres tipus de grups: la classe obrera, els industrials i, finalment, l'Església.

169. Cf. Pere PUJOLÀS I MASET, «L'Escola Municipal d'Arts i Oficis de Girona (1897-1900). L'intent de crear un institut de la classe obrera», p. 58-66.

En tots els grups que hem exposat, cal partir de la base que les experiències sobre el tema que es tracta en aquest treball foren molt minoritàries; en el millor dels casos, varen aparèixer en el darrer quart del segle XIX sense massa pretensions, més que res eren institucions que començaven a preparar els canvis del segle XX.

5.4.2.3.1. ELS CENTRES VINCULATS AL MOVIMENT OBRER

El naixement d'aquest moviment com a grup organitzat se situa a Catalunya al voltant de 1840. Es tracta de societats de resistència per intentar plantar cara a la precarietat que pot suposar l'atur, l'acomiadament, la manca de seguretat social..., tot plegat agreujat pel fet que el moviment es mourà quasi sempre en la clandestinitat.

Malgrat que totes aquestes qüestions van ser la base de l'associacionisme obrer, existia també la creença generalitzada que la manca d'escolarització constituïa una de les causes principals de la situació d'indefensió davant dels industrials, per la qual cosa la cultura esdevenia per als obrers un bé al qual calia accedir.

No ens ha d'estranyar, per tant, que hom intentés establir escoles per afrontar les exigències dels patrons, que pagaven als treballadors uns sous de misèria que els obligaven a treballar, en molts casos, setze hores al dia, que podien ser deu o dotze hores en el cas de les dones i els infants.

La reivindicació de l'escolarització dels infants i també dels adults, que per força haurà d'anar lligada a la jornada de vuit hores, quedava quasi sempre limitada a l'educació primària com a ensenyament terminal. Fins i tot les propostes teòriques no anaven gaire més enllà.

Altrament, si tenim en compte que fins, pràcticament, a la Revolució de Setembre de 1868 el moviment obrer va viure a la clandestinitat, hem de pensar que els ateneus obrers que es desenvolupen a partir de 1850 havien d'estar protegits per algun filantrop que els donava suport.

És fàcil de comprendre, per tant, que la major part d'aquests ateneus, fundats, a partir més o menys de 1850, amb finalitats cooperatives i educatives, es limitessin a atorgar una importància especial a l'ensenyament de la lectura, l'escriptura, les quatre regles i poca cosa més.

El fet que, en alguns casos, com és ara l'Ateneu Català de la Classe Obrera, amb una trajectòria complexa i contradictòria, oferissin, a més, classes de dibuix i d'alguna disciplina científicotècnica durant aquests anys, a més de les d'ensenyament elemental, no era massa freqüent.

Malgrat que no resulta fàcil valorar la incidència real d'aquest Ateneu, a causa de la seva evolució ideològica fluctuant, que va d'un extrem a l'altre,¹⁷⁰ la seva trajectòria educativa tingué molta repercussió en el moviment dels ateneus catalans. D'aquests anys és interessant remarcar dues publicacions dependents de l'Ateneu, l'una fundada per Josep Roca i Roca, que va durar un any, i l'altra, que va sortir el 1891, primer mensual i després trimestral, dirigida per Rossend Arús. Tots dos personatges estaven molt relacionats amb l'obrerisme català.¹⁷¹

Totes les notícies ens porten a pensar que l'exemple dels que fundaren aquest Ateneu i d'altres similars seguia, en certa manera, la trajectòria del Foment de les Arts, creat a Madrid el 1847, i que, entre les seves funcions, es comptava la instrucció de la classe obrera.

En una línia propera, neixen, en aquests anys, diversos ateneus arreu de les zones industrials del Principat, un 30 % dels quals aproximadament estaven situats a fora de Barcelona, comptant que els municipis absorbits el 1897 formaven part de la capital catalana.¹⁷²

En primer lloc, ens referirem als que formaven part de la província de Barcelona. Com en altres poblacions, a Vilanova i la Geltrú, de la qual ens ocupàvem no fa gaire, les primeres temptatives d'escoles per a obrers daten de 1870, any en el qual es fundà un centre d'ensenyament d'aquest tipus amb fons particulars i alguna subvenció de l'Ateneu Obrer, escola que no adquirí una certa importància fins al 1877, i, des de la nostra perspectiva, el 1884, quan es van establir classes de dibuix.

A Badalona, hi van haver diverses propostes de formació obrera, fins i tot una de municipal el 1888, on es proposava que s'establís una escola similar a la

170. Fundat a Barcelona el 1861, fins al 1868 fou un ateneu moderat, entre 1868 i 1873 es mogué en el marc de la protesta i les reivindicacions socials. Amb el cop d'Estat del general Pavia desapareixerà, tot i que començarà una reconstrucció arran del Congrés Obrer de 1882 que comportava el cooperativisme, el sindicalisme i el reformisme social. El nou ateneu prendrà el nom de *Ateneo Obrero de Barcelona*, s'inaugurà el 7 de gener de 1883 i, com veurem en el proper capítol, s'anirà dretanitzant a mesura que avançava el segle XX.

171. Segons J. Termes, a l'Ateneu Català de la Classe Obrera es vincularen o impartiren classes diversos enginyers industrials: A. G. González de Meneses, Ramon de Manjarrés, Ventura Siera, M. Gispert, C. M. Gener, R. Justo y Villanueva i l'estudiant d'enginyeria A. Torija. Cf. Josep TERMES, *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional. 1864-1881*, Barcelona, Ariel, 1972, p. 119. Vegeu també Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 535-577; Pere SOLÀ I GUSSINYER, *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya. 1900-1939: L'Ateneu Enciclopèdic Popular*, Barcelona, La Magrana, 1978, p. 48-54.

172. Vegeu una relació d'aquests ateneus a Pere SOLÀ I GUSSINYER, *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya*, p. 220-224.

que existia a Vilanova i la Geltrú, proposta que a partir de 1890 va quedar arxivada en un calaix. Malgrat tot, al cap d'un temps, i sota la protecció del Foment de les Arts, s'acabarà establint una escola d'Arts i Oficis, de caràcter privat, amb un programa que comprenia la formació de diferents especialistes: operaris, caps de taller (fusters, serrallers, llauners...), encarregats d'obres, tot plegat completat amb ensenyaments tèxtils, mercantils i de llengües.

Tenim notícies de la solemne inauguració de l'Escola, que va tenir lloc el dia 24 de setembre de 1893. Tot fa pensar que l'Escola va començar amb bons auspicis, amb un programa d'actuació molt notable i un professorat, a primera vista, competent i un nombre d'alumnes satisfactori —hom parla d'uns dos-cents, una xifra potser un xic excessiva.

Desconeixem la trajectòria d'aquest centre en els dos primers cursos, però a partir de finals de 1895 no es tornen a trobar referències d'aquesta Escola d'Arts i Oficis. El més probable és que la personalitat del seu promotor i director, Paulino Llubera, tingués molt a veure amb el poc temps que van durar les classes; aquest patrocinador es presentava com a professor de l'Escola Normal i es tractava d'un personatge molt controvertit a causa del seu afany de notorietat, la qual cosa va comportar que esdevingués molt conflictiu.¹⁷³

L'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, l'Ateneu de Sants, l'Ateneu de Sant Andreu de Palomar i altres institucions paral·leles dels voltants de Barcelona, tot i projectar centres de formació professional a finals del segle XIX, van tenir incidència en el terreny de la funció acadèmica, sobretot en la història del segle XX; per tant, ens n'ocuparem quan parlem dels fets d'aquest segle.

En moltes poblacions catalanes, s'oferien classes de dibuix bastant abans de l'establiment de les escoles d'arts i oficis; a la província de Barcelona, caldria recordar el cas de l'Escola de Dibuix de Vic, fundada el 1836 i que es perpetuà fins als anys quaranta del segle passat.

Aquest centre ha exercit una influència molt beneficiosa a la comarca d'Osona. Tenim notícies que el 1881 l'Escola de Dibuix continuava funcionant, però fa tot l'efecte que no es trobava pas en un bon moment. No ens ha d'estranyar, per tant, que l'Ajuntament, el 26 de gener de 1881, acordés crear una Escola d'Arts i Oficis, la qual va començar la seva activitat el 20 d'octubre del curs 1886-1887. Val la pena remarcar que el centre esmentat va servir com a model de la creació de l'Escola de Gràcia.

Pel que fa a la circumscripció de la província de Tarragona, només ens han arribat notícies concretes de la capital provincial i de les corresponents capitals

173. Cf. Mateu ROTGER I ROSQUELLAS, *Badalona. L'escola d'ahir (1793-1939)*, Ajuntament de Badalona, 2001, p. 52-55, pròlegs de Maite Arqué, Caterina Mieras i Jordi Monés.

de les comarques del Baix i l'Alt Camp, les poblacions de Reus i Valls, respectivament.

Quant al Camp de Tarragona, el protagonisme principal recau en Reus, sense oblidar, però, la capital provincial, que tenia una tradició en aquest terreny que arrenca de finals del segle XVIII, en un moment àlgid d'aquesta capital, com ja hem vist anteriorment.

Pel que fa a aquesta problemàtica, tant la Il·lustració Obrera de Tarragona com l'Ateneu Tarragoní de la Classe Obrera foren, en el terreny de l'ensenyament elemental, institucions capdavanteres a partir de finals del segle XIX, ja que, a més d'aquest tipus d'ensenyaments, crearen escoles o classes de formació professional.¹⁷⁴ Reus, un dels centres obrers més actius de Catalunya al segle XIX, també es preocupà ben aviat de la formació professional. En aquest sentit, hem de parlar del Centre de Lectura fundat el 1859, en realitat una associació de caràcter obrer que es legalitzava amb aquest nom imprecís per evitar suspicàcies. El 21 de juliol de 1861 s'acordava la creació de diverses càtedres permanents, entre les quals n'hi havia una de Dibuix. Les dificultats derivades de la situació política de 1866, amb els sectors ultramuntans al poder, significà la clausura d'aquesta entitat al juliol d'aquest mateix any.

El triomf de la Gloriosa el setembre de 1868 possibilità la refundació del Centre de Lectura el mes següent; després de passat un temps, un cop reorganitzada la Societat, foren restablertes les classes, el setembre de 1870, que s'ampliaren a lliçons d'oficis per a menestrals, concretament de coneixements de teoria de teixits.

Alguns sectors d'aquest grup, però, a les darreres dècades del segle XIX, a través de les associacions que es van crear per defensar llurs interessos, excel·liren en aquest terreny. Tot i les vicissituds polítiques, els problemes econòmics i els projectes ambiciosos fallits, entre els quals una proposta al Consistori, el 1890, per establir una Escola d'Arts i Oficis a la capital del Baix Camp, sembla que, com a mínim, les classes de dibuix continuaren fins a finals del segle XIX, moment a partir del qual el Centre de Lectura, atent sempre a les noves coordenades, intentava fer una nova passa endavant,¹⁷⁵ com explicarem més endavant.

A la que actualment és la capital de l'Alt Camp, Valls, una població molt ac-

174. Consulteu diverses comunicacions presentades a les Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans, al III Congrés d'Ateneus, per Adelina Manuel i Nogueras, així com també la seva tesi doctoral.

175. La major part de les dades referents al Centre de Lectura de Reus s'han extret de Pere ANGUERA, *El Centre de Lectura de Reus: Una institució ciutadana*, Barcelona, Edicions 62, 1977, 218 p.

tiva a la primera meitat del segle XIX, es varen establir classes de dibuix el 1839, les quals foren clausurades el 1855 i novament restablertes el 1882. A les comarques de ponent, fins i tot a la ciutat de Lleida, capital provincial, la qüestió de l'ensenyament professional industrial no es començarà a plantejar fins a ben entrat el primer terç del segle passat; en aquestes contrades la problemàtica se centrava en la formació professional agrària, que no forma part de les nostres consideracions.

5.4.2.3.2. EL PAPER DELS INDUSTRIALS

Resulta difícil definir, des d'una òptica global, el paper dels industrials com a agents actius de la formació professional, atès que la seva acció presenta diferents vessants gens fàcils de caracteritzar en un estudi d'aquesta mena, si més no, a causa de la seva heterogeneïtat.

Ja hem pogut veure que, dins d'aquest col·lectiu, fins a ben entrat el segle XIX, hom partia de l'axioma que únicament era important l'ensenyament tècnic superior o de grau mitjà i que l'ensenyament elemental presentava més perills que no pas avantatges, com ja hem assenyalat.

Alguns sectors d'aquest grup, però, a les darreres dècades del segle XIX, a través de les diferents associacions que es van crear per defensar llurs interessos, d'acord amb el model que marcaven l'Escola d'Enginyers Industrials i l'Associació d'Enginyers, col·lectius amb molts vincles amb els industrials, començarien a formular propostes pròpies, en relació amb la problemàtica de l'ensenyament tècnic elemental, les quals arribarien a tenir un gran protagonisme al segle XX, com veurem en el capítol 6.

Altrament, no hem d'oblidar tampoc els esforços d'alguns industrials per oferir, en els seus propis centres de treball, un ajut als seus treballadors a favor d'una formació professional que anés més enllà del que podia representar una formació tècnica rutinària.

Tampoc es poden deixar de banda les accions de caràcter filantròpic, com ja hem apuntat. Més d'una vegada, a causa de les dificultats del moviment obrer per organitzar-se, l'acció benefactora d'algunes persones, entre les quals trobem industrials, resultaria determinant.

Personatges influents políticament, socialment o econòmicament donarien suport a alguns obrers, per fer possibles els seus anhels de formació tècnica i humana, tot i que s'hi barrejaven, en més d'una ocasió, uns altres mòbils, com és ara la idea que la formació professional podia ser un pas important per evitar la conflictivitat obrera.

Ens manquen estudis que ens ofereixin una visió clara i concisa d'aquesta problemàtica. Ara com ara, ens inclinem a creure que una bona part dels industrials catalans de l'època estaven més a prop de la idea de mantenir els seus treballadors a ratlla que no pas d'oferir-los directament o indirectament una formació professional millor, que podia incidir, a la llarga, en una bona concepció sobre la llibertat de treball, des de la perspectiva dels industrials, per la qual cosa hem de pensar en el caràcter primordialment filantròpic dels que impulsaven, directament o indirecta, centres de formació professional.

5.4.2.3.3. L'ACTIVITAT DE L'ESGLÉSIA

Abans de cloure aquest capítol, caldria recordar la funció de l'Església. En aquest sentit, és de sobres coneguda la nova política d'inserció a la societat que adoptarà l'Església espanyola arran de la Revolució de Setembre de 1868 i que trobà un excel·lent aixopluc per a desenvolupar-se a conseqüència de la Restauració borbònica i sobretot amb les possibilitats que va oferir la Constitució de 1876.¹⁷⁶

Una mostra d'aquesta política és l'augment extraordinari del nombre de vocacions, o si més no, del nombre de clergues, que en el conjunt de l'Estat passava de 15.093 religiosos el 1861 a 68.901 el 1910, passant per 54.738 el 1900; a partir de la segona dècada s'observa un cert estancament.¹⁷⁷

No es tractava pas d'un moviment circumscrit a l'Estat espanyol: els problemes que es varen presentar a l'Església, especialment a Itàlia, i també a França i Alemanya, expliquen les noves actituds d'aquesta corporació per afrontar el liberalisme i el socialisme.¹⁷⁸ Hi ha molta informació sobre aquest augment del nombre de clergues i dels intents del partit liberal per frenar aquesta expansió.

Entre aquestes actituds, ens interessa remarcar, per tant, la necessitat d'exercir una determinada influència sobre les classes populars, posició que queda-

176. La bibliografia sobre la posició adoptada per l'Església en aquests anys és força extensa. Altrament, la llibertat d'ensenyament proclamada en la Constitució esmentada ofería moltes possibilitats a l'Església per enfrontar-se als nous reptes.

177. Cf. Pedro CUESTA ESCUDERO, *La escuela en la reestructuración de la sociedad española: 1900-1923*, Madrid, Siglo XXI, 1994, p. 231.

178. En l'encíclica *Cum multa*, de Lleó XIII, del 8 de desembre de 1882, s'intentava encarilar la confrontació existent entre els catòlics espanyols; recordem que ja Pius IX s'havia referit a la necessitat d'unió dels catòlics. Cf. Jordi FIGUEROLA I GARRETA, *El bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 99-168, pròleg de Josep Fontana.

ria reflectida en l'actitud de Lleó XIII, que s'incorporava al pontificat el 1878, i d'una manera especial en la publicació de la *Rerum novarum*, el 1891, document que no fou massa ben vist per la major part de l'Església de l'Estat espanyol —recordem que només va ser publicada pel bisbe Morgades.¹⁷⁹

Una de les grans prioritats de l'Església quedarà centrada en l'educació; es tractava de recuperar la confiança dels diversos sectors socials que convivien a l'Estat espanyol: el factor primordial era la formació de les classes altes per la seva capacitat d'influir en el món polític social, sense oblidar, però, la necessitat de recuperar la classe obrera, grup social que havia adquirit un gran protagonisme arran de la industrialització i que cada vegada s'allunyava més de l'Església.

No és estrany, per tant, que aquesta recuperació dels obrers esdevingué una de les polítiques que tenien intenció d'impulsar alguns sectors l'Església, no pas majoritaris ni molt menys;¹⁸⁰ aquesta actitud pressuposava una política escolar adequada per a aquests grups, la qual cosa implicava la creació de centres de formació tècnica elemental, dirigida fonamentalment al que podríem considerar aristocràcia obrera, tot i que la primera preocupació era l'ensenyament elemental.

Atès que la formació obrera industrial era una activitat que entrava en una segona fase, exceptuant algun cas excepcional, haurem d'esperar el segle XX per trobar alguna proposta d'un cert interès. Al segle XIX, en el millor dels casos aquest tipus de centres oferien als obrers classes de dibuix. Les propostes de l'Església, malgrat una certa unicitat, eren heterogènies, ja que barrejaven actituds individuals o fins i tot col·lectives de determinades formes d'amor al proïsme, amb clares polítiques alternatives enfront de l'impuls de les doctrines socialistes i comunistes en el terreny educatiu, però que, en l'essència, sempre tenien la caritat cristiana com a doctrina prioritària.

Respecte a aquest tipus de formació, ens farem ressò, en primer lloc i d'una manera especial, dels salesians, per la importància que van tenir i pel fet que ja adquireixen una rellevància a finals del segle XIX, tot i que l'expansió, en aquest camp, d'aquest orde religiós cal situar-la dins de la història del segle XX, per la qual cosa ens limitarem a ressenyar breument els esdeveniments més destacats relacionats amb la seva fundació.

179. Cf. Jordi FIGUEROLA I GARRETA, *El bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània*, p. 238 i s.

180. En aquest sentit, la publicació de la *Rerum novarum* donarà motius als grups reformistes de l'Església; pensem que els sectors ultramuntans es mostraran en aquests moments més papistes que el papa.

La presència salesiana a Barcelona serà determinada per la intervenció de la senyora Dorotea de Chopitea, viuda de Serra, un personatge molt carismàtic, sense oblidar Lluís Martí-Codolar, fundador del zoològic del Parc de la Ciutadella. La senyora Dorotea, poc després d'enviudar, preocupada per la formació professional dels obrers i assabentada pel seu gendre, Narcís Pascual i de Bofarull, que a Itàlia un clergue salesià, Don Bosco, havia creat uns tallers on els adolescents de condició obrera poguessin aprendre un ofici, va veure-hi una escletxa per poder satisfer els seus anhels caritatius.

Davant d'aquesta avinentesa va decidir escriure a Don Bosco. En aquesta carta, després d'explicar-li que tenia notícies de la seva casa de Torí i que s'havia assabentat de la instal·lació d'una casa a Utrera, li demanava que li enviés un prospecte del seu col·legi i les despeses que podia ocasionar fundar una escola d'aquestes característiques al voltant de Barcelona.

Els set primers salesians procedents de la casa d'Utrera, la major part italians, van arribar a Sarrià, aleshores municipi independent, el 1884. Els primers tallers —nom que s'adoptà per anomenar-los al principi— que varen crear els salesians foren els de sastreria, de fusteria i d'enquadernació i no van tardar gaire en establir-ne de sabateria i d'escultura. El més destacat d'aquests primers anys fou el naixement de la impremta, totalment consolidada el 1887, la qual es considera, segons algunes afirmacions, la primera escola d'arts gràfiques creada a l'Estat espanyol. En aquest mateix any es va establir una secció d'estudis humanístics de preparació per a la formació professional i el 1895 s'establí també un centre salesià a Sant Vicenç dels Horts.¹⁸¹

Com podeu observar, es tracta fonamentalment de tallers, atès que l'establiment d'escoles taller forma part de la història del segle XX i en parlarem, doncs, quan ens centrem en aquest segle. Val la pena precisar que eren més aviat tallers artesanals que no pas industrials.

La procedència del professorat, generalment provinent d'Itàlia, explica que aquesta segona opció no comenci a prendre cos fins al segle passat, ja que a mesura que transcorria el temps el nombre de salesians d'ascendència espanyola augmentava i, conseqüentment, la creació de centres escolars no presentava tantes dificultats.

L'acció del catolicisme social en el terreny de la formació professional no es restringeix únicament als salesians ni molt menys; ens hi hem referit en primer lloc pel seu caràcter específic, en aquest cas d'un orde religiós que tenia in-

181. Podeu consultar *100 anys de presència salesiana a Barcelona-Sarrià*, Barcelona, Edicions Don Bosco, 1984, p. 92. Cf. Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 653-658.

cidència a diversos estats europeus. Com ja hem indicat a bastament, les altres propostes les deixem per al capítol 7, perquè la major part d'aquestes pertanyen a la història del segle XX, tot i que quan calgui ens remetrem a les activitats del segle XIX, durant el qual, i sobretot durant el darrer quart de segle, aquestes propostes es van centrar majorment en la creació de centres d'ensenyament elemental.

Tot i no establir, generalment, centres docents de formació obrera, en alguns casos les classes d'ensenyament elemental es completaven amb classes de dibuix o s'establien específicament aquestes classes. Potser valdria la pena assenyalar que, en el cas del bisbat de la capital catalana, van néixer algunes associacions sota l'impuls directe de la màxima autoritat eclesiàstica, la dels bisbes de Barcelona Mn. Joaquim Lluch i Garriga (1874-1877), Josep M. d'Urquinaona i Bidot (1878-1883) i Jaume Català i Albosa (1883-1899).¹⁸² Tenint en compte que aquests moviments i el paper de les institucions de l'Església considerades globalment en aquest terreny adquiriran més relleu des del començament del segle XX, els estudiarem, per tant, en el capítol corresponent al període que va del 1900 al 1939, amb el benentès que quan calgui farem referència a les activitats que s'hagin portat a terme, generalment, durant els últims anys del segle XIX, com ja hem assenyalat.

182. En el cas de Mn. Lluch i Garriga, aquest tipus d'acció pastoral, l'havia començat ja quan era bisbe de Salamanca. Arran d'aquestes accions van néixer diverses associacions catòliques del signe esmentat. En el cas de Barcelona i el seu entorn immediat, podem recordar: Instituto Catalán de Artesanos y Obreros, Amigos del Obrero, Patronato del Obrero, Sociedad Católica Centro Moral e Instructivo de Gracia, Centro Moral Eulaliense, Centro de Nuestra Señora del Carmen y San Pedro Claver, Academia de los Santos Justo y Pastor, etc. Cf. Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 669-684.